

Секція № 4.

МІЖНАРОДНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стойко Олена Михайлівна

д.п.н., провідний науковий співробітник

Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ПРАВО ЖЕРТВ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ НА РЕПАРАЦІЇ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Першу згадку про репарації у міжнародному гуманітарному праві можна знайти в ст. 3 Гаазької конвенції (1907): «Воююча сторона, яка порушує норми зазначеного Положення, підлягає відповідальності у формі відшкодування збитків, якщо для цього є підстави. Вона є відповідальною за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил» [1]. Це ж формулювання було повторене у ст. 91 Додаткового протоколу I до Женевської конвенції: «Сторона, що перебуває у конфлікті й порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, повинна відшкодовувати завдані збитки, якщо для цього є підстави. Вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняються особами, які входять до складу її збройних сил» [2].

Офіційний коментар Додаткового протоколу уточнює деякі його положення, зокрема передбачається, що відшкодування збитків буде здійснюватися через внутрішньодержавний механізм [3]. Важливо зазначити, що у Коментарі підтверджується, що відповідальність держави може також наступати у випадку бездіяльності, коли не було продемонстровано належного бажання запобігти насильству, а після того, як воно відбулося, не було забезпечено припинення цих дій. Проте офіційний коментар не дає чіткого пояснення, чому використовується поняття компенсація, замість більш зрозумілого терміну «репарація», який би більше відповідав термінології Міжнародного суду. При цьому Коментар пояснює, що термін компенсації, що зазвичай стосується грошового відшкодування, у цьому контексті передбачає

зобов'язання забезпечити реституцію у максимально можливому обсязі, на додачу до фінансової компенсації.

Хоча консервативне тлумачення ст. 91 не визнає її як джерело права на користь індивідів, деякі дослідники доклали зусилля для її ширшого розуміння. Виходячи з аналізу підготовчих документів Гаазької конвенції 1907 року, вони доводили, що положення ст. 91 не повинно обмежуватися претензіями між державами, але повинно розумітися як безпосереднє право на компенсацію індивідам [4, р. 250; 5, р. 827, 830]. Дискусії щодо ширшого тлумачення ст. 91 частково пов'язані з рухом за відшкодування шкоди проти уряду Японії в 1990-х роках, в ході якого обидва вчених надавали юридичні консультації щодо права на репарацію [6, р. 189]. Також важливою віхою на цьому шляху стало створення Компенсаційної комісії ООН як допоміжного органу Ради Безпеки ООН для розгляду претензій та виплати компенсацій за втрати і збитки, завдані у результаті незаконної окупації Кувейту Іраком [7].

Хоча наслідки положень про відшкодування шкоди в гуманітарному праві все ще досліджуються, а їх застосування на практиці все ще залишається недостатнім, деякі вчені заявляють, що положення про репарації набули статусу широко визнаного права і відповідно держави не можуть звільнити себе або інші держави від відповідальності у випадку серйозних порушень. Зокрема «правило відповідальності, включаючи обов'язок виплачувати компенсацію, набуло значно ширшої сфери застосування. Хоча формально Конвенція і Протокол записані як договори, однак їх можна розглядати як такі, що можна застосовувати до всього міжнародного гуманітарного права, чи то писаного, чи звичаєвого» [8, р. 147].

Важливо, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста у поглибленому вивченні звичаєвого міжнародного гуманітарного права в 2005 році підтвердив, що відповідальність держави за шкоду стала звичною правовою нормою, як у міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктах: «Держава, відповідальна за порушення міжнародного гуманітарного права, повинна повністю відшкодувати втрати чи шкоду, спричинені нею» [9]. Проте

слабким аспектом гуманітарного права є брак механізмів його застосування та моніторингу.

На відміну від гуманітарного права положення про інструменти правового захисту та репарацій є ключовими характеристиками у всіх міжнародно-правових документах про права людини, що встановлюють низку юридичних зобов'язуючих та квазісудових механізмів. Деякі вчені стверджують, що порушення гуманітарного права може розглядатися через механізми прав людини, враховуючи відсутність механізмів примусу в гуманітарному праві. Правова практика захисту прав людини відіграла важливу роль у визначенні різних форм репарацій та надала значні рекомендації щодо розвитку негрошових форм відшкодування збитків.

Джерела репарації в законодавстві про права людини можна знайти з моменту прийняття Загальної декларації прав людини (1948), ст. 8 якої закріпила за кожною людиною право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права повторює це положення, як юридично зобов'язуючу норму у ст. 2 (3а): «забезпечити всякій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні». Крім того, ст. 9 (5) та 14 (6) передбачають право на компенсацію за незаконний арешт, утримання під вартою чи засудження.

В 2004 році Комітет з прав людини оприлюднив коментар про «Природу загального правового зобов'язання, накладеного на держави-сторони угоди», що значною мірою сприяло прийняттю Проєкту про відповідальність держав [10] в 2001 та проєкту «Основних принципів права на репарацію жертвам» [11] в 2005 роках.

Згаданий коментар встановлює чіткий зв'язок між поняттям «засіб правового захисту» та «репарація», заявляючи, що «ст. 2, параграф 3 вимагає, щоб держави учасниці здійснювали репарації індивідам, чиї права по Пакту

були порушені. Без репарацій індивідам, чий права були порушені, зобов'язання щодо надання ефективного засобу правового захисту, що є центральним для ефективності ст. 2, параграф 3, не виконується» [12]. Комітет відзначає, що у відповідних випадках репарації можуть включати реституцію, реабілітацію та сатисфакцію (у вигляді публічного вибачення та вшанування пам'яті), гарантії неповторення та зміни у відповідних законах та практиках, а також притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні прав людини.

Іншими положеннями угод про права людини, в яких згадується про репарації є:

- ст. 14 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: «Кожна держава-сторона забезпечує у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливу й адекватну компенсацію, включаючи заходи для якомога повнішої реабілітації. У разі смерті жертви внаслідок катування право на компенсацію надається її утриманцям»;

- ст. 6 Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації: «Держави-учасниці забезпечують кожній людині, на яку поширюється їх юрисдикція, ефективний захист і засоби захисту через компетентні національні суди та інші державні інститути в разі будь-яких актів расової дискримінації, що посягають, порушуючи цю Конвенцію, на її права людини та основні свободи, а також права подавати в ці суди позов про справедливе й адекватне відшкодування чи оплату за всяку шкоду, якої завдано в результаті такої дискримінації»;

- ст. 39 Конвенції про права дитини «Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних

конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини»;

- ст. 24 (4) Міжнародної конвенції з захисту усіх осіб від примусового зникнення: «Кожна держава-учасниця забезпечує у своїй правовій системі для жертви насильницького зникнення право на отримання швидкого, справедливого та адекватного відшкодування завданої їй шкоди та компенсації». Це право на відшкодування шкоди охоплює відшкодування матеріальної та моральної шкоди, а також, у відповідних випадках, такі форми відшкодування, як: а) реституцію; б) реабілітацію; с) сатисфакцію, зокрема відновлення честі й доброго імені; d) гарантію неповторення.

Ці конвенції мають моніторингові механізми, що дають змогу здійснювати нагляд за країною-учасницею, і, за винятком Конвенції про права дитини, отримувати індивідуальні скарги та рекомендувати репарації.

Джерела:

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 10 жовтня 1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

3. 1977 Protocol Additional I to the Geneva Conventions, ICRC Commentary to Article 91, paras 3645–61.

4. Greenwood C. International Humanitarian Law / Kalshoven F. The Centennial of the First International Peace Conference. The Hague: Kluwer Law, 2000. P. 161-259.

5. Kalshoven F. State Responsibility for Warlike Acts of the Armed Forces. International and Comparative Law Quarterly. 1991. Vol. 40. P. 825-836.

6. Hae Bong S. Compensation for Victims of Wartime Atrocities, Recent Developments in Japan's Case Law // Journal of International Criminal Justice.

2005. Vol. 3. P.189.

7. Gattini A. The UN Compensation Commission: Old Rules New Procedures on War Reparations // European Journal of International Law. 2002. Vol. 13. №1. P. 161–181.

8. Kalshoven F., Zegveld L. Constraints on the Waging of War. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 308 p.

9. International Committee of the Red Cross (ICRC), Customary International Humanitarian Law, 2005, Volume I: Rules. URL: <https://www.refworld.org/docid/5305e3de4.html>

10. International Law Commission, Articles on State Responsibility. URL: <https://casebook.icrc.org/case-study/international-law-commission-articles-state-responsibility>

11. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>

12. CCPR General Comment No. 31. The Nature of General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 2004, para. 16

Батюк Олег Володимирович

д.ю.н., доцент, професор кафедри державної безпеки

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ

Актуальність обраної теми визначається тим, що за офіційними даними управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй (ООН) з прав людини (УВКПЛ) 29 червня 2022 року оприлюднило спеціальну доповідь,